

133718

133718

od avtorja.

Univ. prof.
dr. Viktor Korošec

Nekaj problemov iz hetitskega prava

Some Problems of the Hittite Law

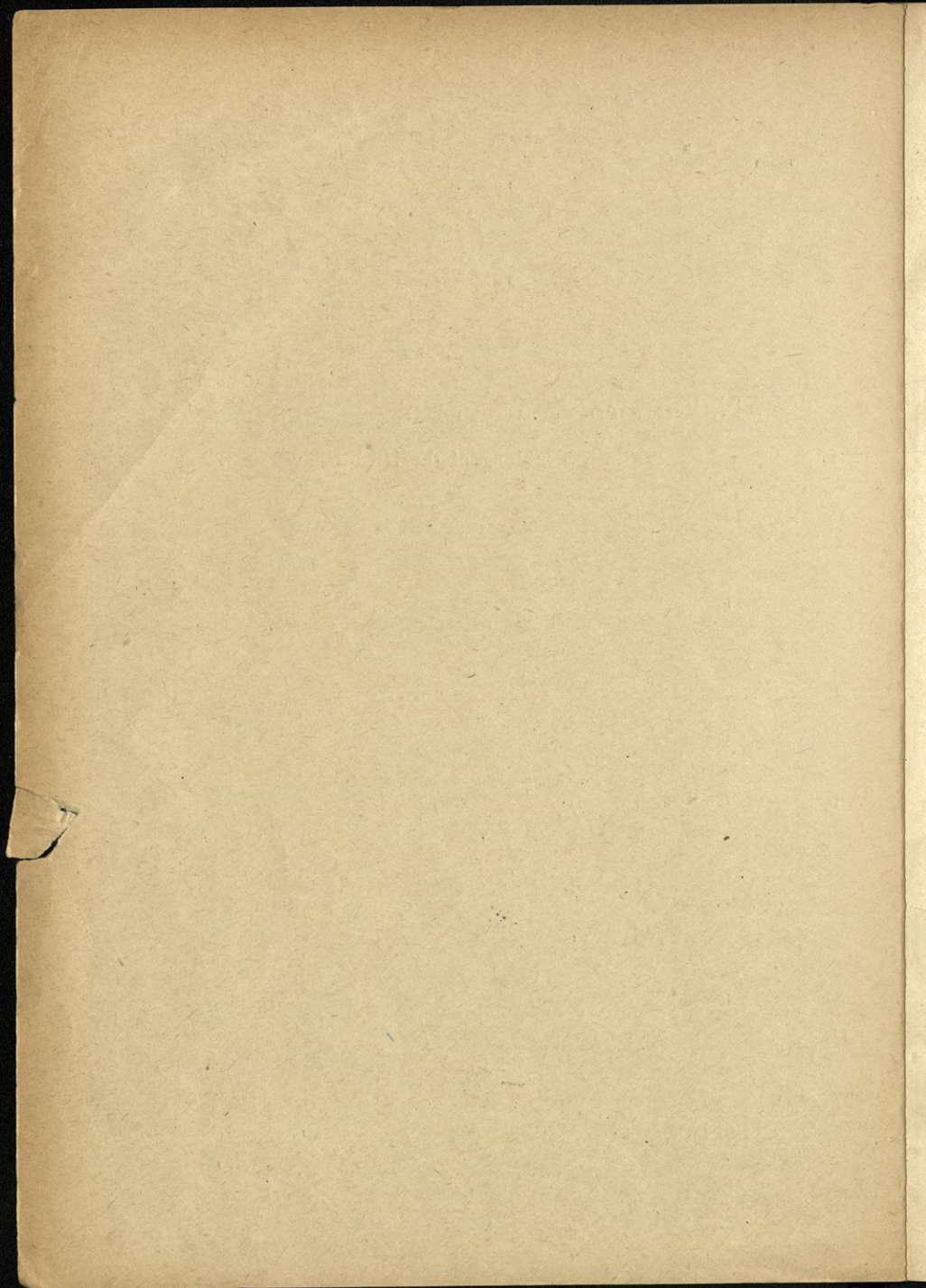
Ponatis

iz »Zbornika znanstvenih razprav« Pravno-ekonomske fakultete univerze
v Ljubljani, XXV. letnik

Ljubljana
1955

NUK

v Ljubljani.

Univ. prof.
dr. Viktor Korošec

Nekaj problemov iz hetitskega prava

133718

D 120/1956

Dar avtorje 1.2.56

Univ. prof.
dr. Viktor Korošec

Nekaj problemov iz hetitskega prava*

Proučevanje pravne zgodovine hetitske države¹ (1800—1200) je posebno težavno zlasti zato, ker doslej popolnoma manjka zasebnih listin,² ki bi nam omogočale vpogled v uporabljanje prava v vsakdanjem zasebnem življenju. Tako je naš najvažnejši in skoro edini spoznavni vir hetitska pravna zbirka.³ O njej je v literaturi sporno, kaj je bila: zakonik,⁴ ki ga je objavil kak hetitski

* Predavanje v asiriološki sekciji 23. mednarodnega kongresa orientalistov v Cambridgeu dne 24. avgusta 1954 (z nebitvenimi dopolnitvami)

¹ Za splošno orientacijo prim. Albrecht Goetze, *Das Hethiter-Reich* (= AO, 27, 2), Leipzig 1928; *Kulturgeschichte*, str. 78 s.; Louis Delaporte, *Les Hittites* (v *L'Évolution de l'Humanité*) Paris 1936; Kurt Bittel, *Die Ruinen von Boghazköy, der Hauptstadt des Hethiterreiches*, Berlin-Leipzig 1937; *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*, 2. erw. Aufl. Tübingen 1945; Giuseppe Furlani, *Saggi sulla civiltà degli Hittiti*, Udine 1939; Eugène Cavaignac, *Les Hittites* (v *L'Orient Ancien Illustré*) Paris 1950; O. R. Gurney, *The Hittites* (Penguin, Books) Harmondsworth, 1. izd. 1952, 2. izd. 1954.

Za datiranje prim. E. F. Weidner, *Die babylonischen Könige von Lugalzaggisi bis zum Ende der Dynastie von Amurru* (v *Archiv für Orientforschung*, XV, 1945), str. 98 ss.: str. 101 s., A. Goetze, *The problem of Chronology and Early Hittite History* (v *BASOR*, 122, April 1951, str. 18—25); *The Predecessors of Suppiluliumaš of Hatti* (v *JAOS*, vol. 72, 1952, str. 67—72).

² Prim. M. San Nicolò, *Zur Frage der Schriftlichkeit des Abschlusses von Rechtsgeschäften bei den Hethitern* (v *SZ*, rom. Abt., 1936, str. 236 ss.).

³ Besedilo je v klinopisni izdaji objavil Bedřich Hrozný leta 1921 v *KBo*, VI (Nr. 2—22, 26) (= 36. *Wiss. Veröff. der Deutschen Orient-Gesellschaft* 2. Heft). Manjše dodatke sta objavila H. Eheloff in A. Goetze v *KUB*, XIII, 11—16, 30—31, v *KUB*, XXVI, 56 in v *KUB*, XXIX, 13—38, (Staatliche Museen zu Berlin, Vorderasiatische Abteilung) v letih 1925, 1933, 1938. — Etiketa, ki omenja »3. ploščo«: »Če človek« je objavljena kot št. 52 v *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bogazköy Tabletleri* (Dr. Kemal Balkan), Istanbul 1948.

Najvažnejši prevodi: Heinrich Zimmern — Johannes Friedrich, *Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi* (= AO, 23, 2), Leipzig 1922 (J. Friedrich je priobčil dodatke leta 1923 v AO, 23, 2, leta 1925 v AO 24, 1 in v *Symbolae Koschaker*, str. 1—10). Fr. Hrozný, *Code Hittite provenant de l'Asie Mineure* (obenem s transkripcijo) Paris 1922 (njegovemu štetju sledijo tudi citati v gornji razpravi). M. Witzel, *Hethitische Keilschrifturkunden* (prvih 100 določb), Fulda 1924, str. 132 ss. (meni nedosegljivo). G. A. Barton v *Archaeology and the Bible*, 1927, str. 369—388 (nedosegljivo). E. Ebeling v *AOT*, str. 423—431. Gius. Furlani v *Leggi dell'Asia anteriore antica*, Roma 1929. A. Walther v J. M. Powis Smith, *The Origin and History of Hebrew Law*, Chicago 1931, str. 246—279. A. Goetze v *ANET*, str. 188—197. E. Neufeld, *The Hittite Laws*, London 1951. I. M. Djakonov — I. D. Dunaevskaja, *Zakony Vavilonii, Assirii i Hettskogo carstva*, VDI. 1952, Pril. 4, 254—284. — Nekaj določb prevajata: Sturtevant-Bechtel, *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, str. 201—228; Gurney, *The Hittites*, str. 81., 84 ss., 93, 96 s.

⁴ Prim. V. Korošec, *Beiträge zum hethitischen Privatrecht*, v *SZ*, 52, 1932, str. 156—166.

vladar, ali pravna knjiga,⁵ ki jo je sestavil kak zasebnik, ali pa zbirka odločb in rzsodb hetitskih sodišč.⁶

Zbirka je napisana na dveh ploščah, ki so jih že Hetiti imenovali po začetnih besedah kot »ploščo, če človek« (DUB *takku* LÜ-aš)⁷ in »ploščo, če vinska trta« (DUB *takku* GIS GĚSTIN-aš.⁸ V Hrozný-jevem Code Hittite ima vsaka plošča po sto določb; po novejših ugotovitvah pa jih je bilo na drugi plošči nekoliko manj, na prvi nekoliko več.⁹ Dejansko je na prvi plošči ena¹⁰ določba uničena, na drugi manjka kakih 13 določb, 12 pa jih je močno poškodovanih,¹¹ tako da je dobro ohranjenih nekako 175 do 183 določb.

O zgodovini hetitske pravne zbirke ni nobenih poročil. Tako ne vemo, ne kdaj je nastala, ne kdo je bil njen avtor in nikjer se tudi ne omenja, da bi jo bili uporabljali v praksi bodisi sodniki, bodisi stranke. Kajpak to pravzaprav ni nič izrednega, saj se v toliko tisočih ohranjenih sumerskih, babilonskih in asirskih listinah niti stranke niti sodniki nikoli ne sklicujejo na kak sumerski zakonik ne na Hammurabijev zakonik ne na asirsko pravno knjigo.¹²

Proučevanje hetitske pravne zbirke je tembolj težavno, ker noben vir ničesar ne poroča o tem, v kakšnem medsebojnem razmerju sta bili obe ohranjeni plošči. Že Hrozný je v svoji izdaji¹³ ugotovil, da niso doslej še na nobeni ploščici našli združenih določb iz prve in druge plošče, kar bi neposredno dokazovalo, da so Hetiti smatrali obe plošči za dela istega zakonika, ali vsaj iste pravne zbirke. Zato moremo samo iz notranjih, vsebinskih razlogov sklepati, da sta prva in druga plošča kljub mnogim razlikam vendar le sestavini istega

⁵ M. San Nicolò v SZ, 48, str. 37 in v Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen, Oslo 1931, str. 48, 96 ss., 109, 260. E. Neufeld, The Hittite Laws, str. 107. Po nespornumu citira moj članek (op. 4 zgoraj) kot mnenje, da je hetitska zbirka pravna knjiga.

⁶ To mnenje zagovarja O. R. Gurney, The Hittites, str. 92: We conclude then that most of these laws are compiled from the judgements of the Courts. — Sir John L. Myres, Historia mundi, II. Band, Bern 1953, str. 468: Das grosse Gesetzbuch des Šuppiluliuma, welches im 16. Jahrhundert aus ergangenen Gerichtsurteilen zusammengestellt wurde,...

⁷ Podpis, (ki na hetitskih ploščah ustreza modernemu napisu) ki ga najdemo na koncu § 59 v prepisu KBo, VI, 6, 1 ss. pravi:

1) »Druga plošča, končana: Če človek,

2) »Očeta Sonca« (»Sonca« je naslov hetitskega vladarja). Prim. Hrozný, Code Hittite, str. 2, op. 1.

⁸ Ohranjeno v KBo, VI, 13, IV, 1 (Hrozný, Code Hittite, str. 100, op. 1).

⁹ Hrozný, Code Hittite, str. 122. s., je domneval, da so v vrzeli za členom 152 sledili še členi 153—156. — Iz ploščice števil. 360/f = KUB, XXIX, 30, II, pa sledi, da je za § 152 takoj sledil (po številu pri Hroznýju): § 157. — Prim. Ehelolf, MDOG, Nr. 75, Juli 1937, str. 66, J. Friedrich, Archiv für Orientforschung, XIII, str. 78.

V prvi plošči pa je po KUB, XXVI, 56, treba uvrstiti pred § 27 še dva (pri Goetze, ANET, str. 190) člena: 26A in 26B.

¹⁰ § 26.

¹¹ Popolnoma so uničeni (po Hroznýjevem številu) §§ 114—118, 134—141. Močno poškodovani pa so §§ 113, 119—121, 123, 124, 131, 133, 142—144.

¹² Za Hammurabijev zakonik prim. Driver-Miles, The Babylonian Laws, str. 53: There is not a single case in the thousands of legal documents and reports which have been preserved in which reference is made to the wording of the text of the Laws. — Prim. Gurney, The Hittites, str. 88, 91.

¹³ Hrozný, Code Hittite, str. 100, op. 1.

pravnega spomenika, ki je najbrž tudi doslej najstarejši vir za spoznavanje indoevropskega prava.

Preden o teh vprašanih naprej razpravljamo, je treba, da vsaj v najbolj splošnih potezah navedemo glavno vsebino obeh plošč.

Prva plošča je mnogo bolje ohranjena kakor druga plošča; tudi jezikovno je laže razumljiva. O posameznih delih osebnega prava, zlasti o zakonskem pravu so štirje predpisi, ki se v podrobnostih včasih znatno razlikujejo. To dejstvo nesporno dokazuje, da so se Hetiti s prvo ploščo bavili bolj kakor z drugo. Vrh tega so tudi določbe prve plošče sistematično tako pregledno razporejene,¹⁴ kakor v nobeni drugi antični pravni zbirki ne; o drugi plošči tega ni mogoče trditi.

Ako se ne oziram na nekaj heterogenih *leges fugitivae*,¹⁵ ki so bile najbrž ob poznejših dopolnitvah zbirke vrinjene na nepravem mestu, lahko ugotovimo, da prva plošča ureja najprej osebno pravo, nato lastnino na domačih živalih in končno lastnino na hiši in kmečkih gospodarskih poslopih. Avtor prve plošče razporeja — redke izjeme so v členih 43—45 — določbe tako, da prehaja od gospodarsko važnejših k manj važnim predmetom.¹⁶ V osebnem pravu začenja s kaznimi zaradi usmrtilve (členi 1—5), nadaljuje s telesnimi poškodbami (6—18), z ugrabljenjem ljudi (19—21), s pobegom sužnjev (22—24), nato — po nejasnih členih 25 in 26 — z rodbinskim pravom (27—37 /38?/) in konča s fevdnopravnimi določbami (39—41 [42?], 45—46). Po istem kriteriju razporeja določbe glede varstva lastnine na domači živini: začenja z govedi, konji in drobnico, med njimi obravnava najprej plemensko živino (in tu zopet obravnava najprej krajo, nato prikrivanje najdbe: 57—59, 60—62), nato sledi vprežna živina (63—65) in drugače koristna živina (molzna živina, ovce, ki dajejo volno, in ovni: 67—69). V nadaljnjih določbah (70 ss.), ki so najbrž poznejši dodatki, je izpopolnjeno varstvo lastnika predvsem govedi, poleg njih tudi konj, mul in osleč, v zvezi s tatvino, najdbo in poškodovanjem teh živali. Očividno manj pomembne skupine domačih živali so prašiči (81—86), psi (87—90) in čebela (91—92). Glede prašičev varuje zakonodajalec lastnika proti tatvinam in poškodbam, glede psov proti poškodbam, glede čebel proti tatvinam. Zbirka končno predpisuje kazni za tatvino v tuji hiši (94 s.) ali na skednju (96 s.) ter za požig tuje hiše (98 s.) ali skednja (100).

Po katerem kriteriju so razvrščene posamezne skupine določb na drugi plošči, ni mogoče spoznati predvsem zaradi velikih vrzeli v poškodovanem besedilu, deloma pa tudi zaradi jezikovnih težav. Vendar pa lahko ugotovimo, da si je redaktor tudi tu prizadeval, da združi sorodne določbe in da vsaj ponekod delno tudi stopnjuje zaščitene pravne dobrine po njihovem gospodarskem pomenu.¹⁷

Glede rodbinskega prava se prva plošča bavi z ustanovitvijo in koncem zakonske skupnosti (27—37), druga plošča pa z delikti zoper zakonsko zvestobo in spolno moralno sploh (187—200 A).

¹⁴ Prim. V. Kořošec, *Sistematika prve hetitske pravne zbirke* (KBo VI, 3), *Zbornik znanstvenih razprav*, VII, Ljubljana 1930. K temu prim. E. Neufeld, *The Hittite Laws*, str. 104.

¹⁵ Med fevdnopravne določbe so vrinjeni členi 43—45, od katerih prva še nista popolnoma razumljiva, med tem ko čl. 45 ureja najdbo orodja (= premičnin).

¹⁶ Prim. op. 14.

¹⁷ Tako govori čl. 105 o požigu tujega vinograda, čl. 106 o požigu polja, čl. 107 o popašnji vinograda.

Na imovinskopravnem področju se prva plošča zavzema predvsem za živinorejce, druga plošča pa za poljedelce, vinogradnike in lastnike vrtov. Že v prvih določbah (101—113?) varuje njihovo lastnino na zemljiščih, nato lastnino na premičinah, zlasti poljskem orodju, na plugu in drugih pritiklinah; vratih, opeki, živalski opremi, kolesih vozov (121—142 [143?]). Potem so uvrščeni predpisi o višini odplačila v zvezi z nekaterimi pogodbami (144 ss.). Med nadaljnjimi določbami je več zelo starinskih,¹⁸ od katerih so nekatere v zvezi s pridobitvijo lastnine na zemljiščih (166—169). Sledi razmerno obširen cenik (176 B—186), ki navaja kupnine za različne predmete: za izvežbane obrtnike in za neizvežbane sužnje (176 B—177), za različne domače živali, kovine, olje, mast, med, sir, vino, obleko, sukno, platno, živalske kože in meso, pa tudi za polje in vinograd (po ploskovni meri). Cene so določene v srebru, razen za goveje in ovčje meso, glede katerega je vrednost izenačena z eno ovco (185 B in 186). Na zadnjem mestu so uvrščene določbe glede deliktov proti spolni moralii (187—200 A). Nedvomno poznejši dodatek je določba člana 200 B o nagradi za mojstra, ki je svojega učenca naučil neke obrti.

Že ta zelo zglašeni pregled vsebine nam kaže, da se obe plošči v sistemskem in delno tudi v jezikovnem pogledu zelo razlikujeta. Po drugi strani se plošči vsebinsko dopolnjujeta. Resničnih antinomij med njima ni. O ponavljanju bi mogli govoriti do neke mere samo pri členih 35 in 175, ki oba urejata pravni položaj svobodne žene, ki se omoži z govedarjem ali z nekakim upravnikom (ali morda izdelovalcem mazil?). Vendar so v obeh določbah sankcije časovno^{18a} različne, tako torej tudi tu ni popolnega ponavljanja. Po vsem tem smemo upravičeno trditi, da sta bili obe plošči dela iste pravne zbirke, čeprav nista oba dela nastala v istem času in ima zato vsak svojo zgodovino, ki je zaradi pomanjkanja poročil podrobneje ne poznamo.

Drugo vprašanje je, ali je bila hetitska pravna zbirka zakonik vsaj odtlej, odkar je obsegala že obe ohranjeni plošči? Na to vprašanje sem skušal podati razloge za pritrdilni odgovor že v svojem predavanju na XVIII. mednarodnem orientalističnem kongresu v Leidenu leta 1931.¹⁹ Takratne pretežno formalne razloge bi sedaj rad dopolnil še s podrobnejšo analizo vsebine, zlasti pa sankcij, ki jih imajo posamezne določbe v pravni zbirki.

Za mnenje, da je hetitska pravna zbirka bila zares zakonik, govori zlasti to, da je večina njenih določb formulirana v abstraktnih pogojnih stavkih,²⁰ ki po svoji dikciji daleč presegajo dikcijo v prvi plošči asirske pravne knjige²¹ in vobče po večini ne zaostajajo mnogo za besedilom Hammurabijevega zakonika. V zadnjih letih naletimo zlasti pri angleških orientalistih na mnenje, da je bila hetitska pravna zbirka pravzaprav kompilacija razzsodb hetitskega

¹⁸ Prim. večino določb v členih 163—176.

^{18a} Po čl. 35 nastopijo sankcije po treh letih, po čl. 175 pa po dveh ali štirih letih.

¹⁹ Glej zgoraj op. 4.

²⁰ To dobro poudarja O. R. Gurney *The Hittites*, str. 91: With a few exceptions these laws are framed in the form of hypothetical cases, followed by an appropriate ruling.

²¹ M. San Nicolò, *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen*, Oslo 1931, str. 98 s., pripoznava hetitski pravni zbirki prednost pred asirsko pravno knjigo zaradi doslednejše sistematike in bolj pregnantne dikcije. — To velja vkljub nekaterim precej nerodnim zakonskim definicijam v členih 57, 58, 176A.

kraljevega sodišča.²² Res je, da vsebuje zbirka tudi nekaj kraljevih odločb glede fevdnih obveznosti, vendar je v primeri z ostalimi pogojno formuliranimi pravnimi pravili takih določb le malo.²³ Sestavljalec pravne zbirke jih je nedvomno imel za tako važne, da jih je uvrstil med druge pravne norme v zbirki; spričo despotskega položaja hetitskega vladarja je bilo to lahko razumljivo.

Za uradni značaj hetitske pravne zbirke govori tudi dejstvo, da je bila najdena v javnem (kraljevem ali tempeljskem) arhivu, kjer je prej pričakovati, da so tam hranili zakonik kakor pa zasebno pravno knjigo.

Po drugi strani lahko ugotovimo, da so hetitski vladarji imeli v svojem arhivu zbirke pravnih predpisov. Muršiliš II. namreč to izrečno omenja, ko ureja pravni položaj dežele Barga.²⁴ Med drugim naroča svojim vazalom, kako naj rešujejo medsebojne spore. Kadar pa spora ne morejo rešiti, naj pridejo pred hetitskega kralja, da jim on razsodi. Pri tem jim bodo pokazali »ploščo spornih zadev« *DUP. PU ŠA DI.HI.A*), ki je tam shranjena. Prvi hip bi ime plošče kazalo na zbirko razsodb, toda mogoče je tudi, da je bila to zbirka zakonskih določb, po katerih je hetitski vladar sodil. Nekoliko okorno opisovanje njene vsebine nas pri tem ne sme motiti.

V tej zvezi lahko ugotovimo, da hetitski vladarji večkrat izjavljajo, da so pripravljani, da osebno razsodijo spor, zlasti med vazali, pa tudi med navadnimi državljani, če ga vazali sami ali redni sodnik ne morejo rešiti.²⁵ Take izjave dokazujejo, da so hetitski vladarji v državnem interesu pripoznavali velik pomen reševanju medsebojnih sporov. Zato je samo po sebi zelo verjetno, da so izdajali tudi zakonske predpise in jih spojili v zakonik, za kar so imeli dovolj zgledov v Mezopotamiji. Pri tem je kajpak čudno, da razen Telipinuša (ok. 1450)²⁶ noben hetitski vladar ničesar ne poroča o svoji zakonodajni delavnosti, čeprav nekateri izmed njih, kakor Hattušiliš III. (ca. 1275—1250) v svojem življenjskem poročilu, podrobno opisujejo svoje zunanje politične in vojaške uspehe in govore celó o svojih osebnih in rodbinskih zadevah.²⁷ Vendar utegne biti razlog za to v neki posebni tradiciji, podobno kakor babilonski kralji poročajo o svojih gradnjah, ne pa o vojnah, medtem pa asirski kralji popisujejo predvsem svoje vojaške uspehe.

Ker smo tako popolnoma brez poročil o nastanku hetitske pravne zbirke, je tem bolj potrebno, da skrbno analiziramo njeno vsebino. Pri tem si bomo ogledali zlasti sankcije posameznih določb. S tem, da sankcije odredajo, katere

²² Prim. zgoraj op. 6.

²³ To so člani 50—52, 54—55, v katerih so urejene oprostitev določenih skupin prebivalstva od tlake in davščin *luzzi* in *šabhan*.

²⁴ Besedilo, ki je objavljeno v KBo, III, 3, IV, 2—13, je prevedel J. Friedrich, v AO, 24, 3, str. 20 s., prim. V. Korošec, SZ, 52, 1932, str. 169.

²⁵ Za citate glej V. Korošec, Bel madgalti, Zbornik znanstvenih razprav, XVIII, 1942, str. 14 s., vv. 23 s. (v KUB, XIII, 2, III, 23 ss.), 36 s. (v KUB, XIII, 20, I, 36 s.), str. 20, op. 25.

²⁶ Besedilo je v transkripciji in prevodu najlaže dostopno v Sturtevant-Bechtel, A Hittite Chrestomathy, Philadelphia 1935, str. 175—200; J. Friedrich ga je prevedel v AO, 24, 3, str. 21 s.

²⁷ Tako Hattušiliš III: A. Götze, Hattušiliš, Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexten (MVAeG, 29, 1925), zlasti str. 36 s., vv. 50—59. Prim. MVAeG, 34, 2, 1930. — Muršiliš II: A. Götze, Die Annalen des Muršiliš (= MVAeG, 38, 1933); A. Götze, Die Pestgebete des Muršiliš (= Kleinasiatische Forschungen, I, 1930), str. 161—251.

pravne posledice naj nastopijo, če je pravna norma kršena, zagotavljajo predvsem uspešnost pravne norme. Obenem se pa v njihovi vsebini odražajo gospodarske, družbene in kulturne razmere dobe, v kateri je posamezno pravno pravilo nastalo.

Če sankcija določa n. pr., da mora krivec plačati kot globo določeno množino (seklov ali min²⁸) srebra, ta predpis dokazuje, da so takrat že uporabljali srebro kot splošni ekvivalent vrednosti. Nasprotno pa iz sankcij, ki nalagajo dajatev govedi, konj ali drobnice,²⁹ žita ali volnenega blaga, sklepamo, da ob nastanku te pravne norme še niso imeli žlahtnih kovin za splošno merilo vrednosti, ampak da je takrat še prevladovalo naravno-menjalno gospodarstvo. Prav tako pa so stroge smrtne kazni, kakor razčrtovanje (166), usmritev s privezanjem na plug, s čimer je bilo najbrž združeno vlečenje po tleh (121), prepustitev čebelam v opikanje do smrti (92), priča za to, da so te določbe iz starejše razvojne dobe, medtem ko je za poznejši pravni napredek navadno značilno uvajanje blažjih, bolj humanih sankcij.

Če po teh vidikih presojava sankcije v hetitski pravni zbirki, moramo predvsem ugotoviti, da je skoro v polovici vseh določb — v 80 od približno 180 dobro ohranjenih — predpisana dajatev v srebru, v nekaj redkih primerih obenem še z neko naravno dajatvijo.³⁰ Tolikšno število določb prepričevalno dokazuje, da so Hetiti vsaj v zadnjem stoletju svoje države že uporabljali srebro kot splošni ekvivalent vrednosti.³¹

Določbe, ki omenjajo dajatve v srebru — morda smemo na kratko, čeprav nekoliko netočno, govoriti o denarju — delimo lahko na več skupin.

Še bolj kakor pravno je gospodarsko zgodovinsko zanimivo, da je v ceniku za predmete, naštete v členih 177—183 in 184—185 A, kupnina³² določena v srebru. Samo v členih 185 B in 186 je povedano, koliko govejega ali ovčjega mesa ustreza po vrednosti živi ovci.

Hetitski zakonodajalec, ki je v ceniku uporabil srebro kot vrednostni ekvivalent za pretežno večino stvari, je tudi v drugih določbah skušal kar najbolj uveljaviti sankcije v srebru. V najmlajšem prepisu KBo, VI, 4 (I, 2—3) je v členu II celo za nenaklepni uboj sužnja uvedel kot kazen plačilo dveh

²⁸ Mina = 60 seklov = 0,505 kg. Sekel = 8,4 gramov. — Prim. W. Schwenzner, Zum altbabylonischen Wirtschaftsleben (= MVG, 19, 3, 1915), str. 10.

²⁹ Prim. n. pr. člen 57 (vv. 26—29):

26) Če kdo ukrade veliko govedo (= bika?), — če je govedo pol leta staro, ni veliko govedo;

27) če je enoletno govedo, ni veliko govedo; če je dveletno govedo, to (pa) je veliko govedo; —

28) so prej dajali 30 govedi, sedaj pa dá 15 govedi (in sicer): 5 dvoletnih;

29) 5 enoletnih govedi (in) 5 polletnih dá

³⁰ Po 74. členu vzame lastnik svojega poškodovanega vola nazaj in dobi vrh tega 2 sekla srebra. — Če je suženj kradel v tuji hiši, plača 6 seklov srebra in mu odrežejo uhlja in nos.

³¹ Prim. J. Goričar, Uvod v družbene vede, I. del, Ljubljana 1953, str. 38; G. A. Kozlov, Kapitalistična blagovna proizvodnja in vloga denarja v kapitalizmu (Ekonomski in filozofski knjižnica, slov. prevod, Ljubljana 1949, str. 22 ss. zlasti 29 ss.)

³² V členih 178—183 in 145A zakonodajalec uporablja akadski izraz *šim-šu* = »njegova (ali njena) kupnina«. V členu 177, kjer predpisuje kupnino za izvežbanega ptičarja in za neizvežbanega moža ali žensko (pač za sužnja), in v členih 185 B in 186, kjer ocenjuje meso domačih živali v primeri z živo ovco, pa uporablja hetitski glagol *waš*; = kupi.

min srebra, medtem ko je po standardnih prepisih (KBo, VI, 2 in 3) veljalo, da je storilec moral dati »eno glavo«, to je, najbrž enega svojca, verjetno kot nadomestilo za ubitega sužnja (4).

Popolnoma pa je uveljavil denarne globe kot sankcije v predpisih o posameznih telesnih poškodbah (7—18). Medtem ko Hammurabijev zakonik pogosto uporablja talionsko načelo (»zob za zob«),³³ določa hetitska pravna zbirka — enako kakor tudi ešnunski in Ur-Nammujev zakonik, kolikor je ohranjen — za vse telesne poškodbe plačilo globe v srebru. Koliko (seklov ali min) srebra mora krivec plačati, je odvisno delno od tega, kateri organ je bil predmet poškodbe, delno pa (razen glede glave; člen 9) tudi od vprašanja, ali je bil poškodovan svoboden človek ali suženj.³⁴

Zlasti pa veljajo denarne sankcije kot kazni za imovinske delikte. Tako se kaznujejo: tatvina in imovinske poškodbe v vinogradih (101, 105, 107, 108), nasadih (102 ss.) ali na polju (106), tatvina pluga, voza, korita za napajanje, vrat, opeke, opreme za goveda in konje in drugega orodja (121 ss.); hudobno poškodovanje (?) v zvezi s prodajo hiše, sužnja, goveda, konja, mule, osla (146—148). Po določbah prve plošče se kaznuje z denarno globo: tat, ki ukrade prašiče (81—83) ali jih tako poškoduje, da poginejo (84) (za odojke mora dati odškodnino v žitu, člena 83—84); dalje, kdor ubije težava psa (87—89); kdor ukrade čebele na prostem v roju (91),³⁵ pozneje tudi, če ukrade več čebelnih panjev (92);³⁶ kdor krade v tuji hiši (93—95) ali na tujem skednju (96 s.), če je v hiši kradel suženj, ga razen z denarno globo kaznujejo tudi z odrezanjem nosu in uhljev (95). Dalje so denarne globe predpisane za nekatere imovinske poškodbe, povzročene lastniku govedi, konj ali drobnice (74, 76, 77 A in B); ne veljajo pa za tatvine in prikrivanje najdbe goved, konj in drobnice, kajti za te delikte je določena globa v dajatvah istovrstne živine.

A) HETITSKA ZAKONODAJNA REFORMA

Vse določbe, ki predpisujejo dajatve v srebru, niso enako stare. V 22 izmed njih je namreč rečeno, da sedanja globa v srebru velja namesto prejšnje strožje sankcije, ki je predpisovala včasih višjo globo, včasih pa drugačno kazen, po večini smrtno. Kot primer za tako razlikovanje med strožjimi »starejšimi« in manj strogimi »sedanjimi« pravnimi sankcijami naj navedemo besedilo 7. člena:

»Če svobodnega človeka kdo oslepi ali mu izbije zob, so prej (hetitsko: *karū*) dajali mino srebra, sedaj pa (het. *kinuna*) da dvajset seklov srebra...«

³³ Hammurabijev zakonik uveljavlja talionsko načelo glede poškodovanja očesa (čl. 196), kosti (čl. 197) in zoba (čl. 200) svobodnega človeka (*avclum*).

³⁴ Hetitska pravna zbirka ima določbe glede glob, kadar je poškodovan kateri izmed naslednjih organov: oko ali zob svobodnega (čl. 7) ali sužnja (8); glava (9); roka ali noga svobodnega (11) ali sužnja (12); nos svobodnega (13) ali sužnja (14); uho svobodnega (15) ali sužnja (16). Kot zadnji sta uvrščeni določbi o globah zaradi povzročitve splava svobodne ženske (17) ali sužnja (18).

³⁵ Člen 91 določa (vv. 29—30): »Če kdo ukrade čebele v roju, so prej dajali eno mino srebra, sedaj pa dá pet seklov srebra...«

³⁶ Člen 92 določa (vv. 31—34): »Če kdo ukrade dva panja čebel (ali) če ukrade tri panje čebel, (so ga) prej (dali) čebelam za pikanje, sedaj pa plača 6 seklov srebra.

Če kdo ukrade panj čebel, če v panju ni čebel, dá 3 sekla srebra.«

Podobno omenjajo tako znižanje določbe členov: 9 (poškodovanje ali uročenje^{36a} glave); 25 (najbrž neka ritualna nečistost); 81 (tatvina pitanega prašiča), 91 (tatvina čebelnega roja), 94 (tatvina svobodnega človeka v tuji hiši), 129 (tatvina konjske opreme).

Razlog za tako spremembo je naveden v členih 9 in 25. Tako pravi člen 9 (podobno tudi člen 25):

»Prej so dajali šest seklov srebra, poškodovani vzame tri sekle srebra, za palačo (dvor, kralja) so jemali tri sekle srebra. Sedaj pa je kralj odpravil (delež) palače in samo poškodovani vzame tri (sekle) srebra.«

IZ trditve, da je neimenovani hetitski kralj »odpravil«³⁷ dotlejšnji dvorski delež pri globi, lahko sklepamo, da je hetitski vladar — podobno kakor srednjeveški vladarji — imel pravico do dela globe ali kazni, ki jo je obsojenec moral plačati. Ker se je kralj svojemu deležu odpovedal, so se prejšnje globe znižale, in sicer ponekod na polovico (v členih 9 in 25), drugod na tretjino (7), petino (81, 94, 129) in celo na dvanajstino (91).

Določbe, ki omenjajo, da je bila prejšnja denarna globa znižana, nam pa hkrati tudi dokazujejo, da so vsaj v teh primerih že bile predpisane denarne globe in da vsaj nekatere globe niso bile uvedene šele na zadnji stopnji razvoja hetitske pravne zbirke, ampak že v prejšnji.

Te določbe nam pa tudi pričajo o važni zakonodajni reformi, ki se pa ni omejevala samo na zniževanje glob v tistih določbah, glede katerih se je kralj odpovedal svojemu deležu, ampak je segala mnogo dalj. V nekaterih drugih določbah je hetitski reformator, ki je bil nedvomno istoveten z zakonodajalcem, uvedel globe v srebru namesto prejšnjih telesnih, navadno smrtnih kazni.

Tatu, ki je ukradel več panjev čebel, so po starem pravu prepustili čebelarom, da so ga opikale do mrtvega; po reformi pa je moral plačati samo globo šestih seklov srebra. Zakonodajalec je sedaj dodal še pravno pravilo, da plača tat le tri sekle, kadar v panjih čebel ni bilo (92).³⁸ Tatu, ki je ukradel plug, so prvotno privezali najbrž na plug in ga verjetno vlačili po tleh, dokler ni umrl. Poslej je pa tak tat plačal šest seklov srebra, če je bil svoboden človek, tri sekle pa, če je bil suženj (121).³⁹ — Kdor je ukradel vinski trs ali drevo ali čebulo v vinogradu, je moral plačati najmanj en sekul srebra kot globo, vrh tega so ga pa v palači batinali s sulico. Po reformi je moral le plačati šest seklov srebra, če je bil svoboden človek, tri sekle pa, če je bil suženj (101).⁴⁰

Določbi členov 101 in 121 sta za nas zanimivi, ker nam odkrivata še drugo stran hetitske zakonodajne reforme. V obeh namreč vidimo, da so po sta-

^{36a} Tako prevaja A. Götze v ANET, str. 189.

³⁷ Za kraljevo odločitev uporablja navedeno besedilo (členov 9 in 25) glagol *peššija* —, ki prvotno pomeni »vreči, suniti, zavreči, odpraviti.« Prim. J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952, str. 168.

³⁸ Besedilo glej zgoraj v op. 36.

³⁹ Člen 121 določa (prim. tudi odlomek besedila v KUB, XXIX, 25, 8 ss.):

11) Če kak svoboden človek, [morda: svobodnemu človeku] ukrade plug in ga njegov lastnik najde],

12) ga naveže na plug (?) [in ga vleče po tleh?].

13) Včasih so delali tako. Sedaj pa [dá] 6 seklov (srebra),

14); če je suženj, [dá] 3 sekle srebra.

⁴⁰ Člen 101 se glasi (vv. 1—7):

rejšem pravu bile sankcije enotne, ne glede na to, ali je bil storilec svoboden človek ali suženj, medtem ko novo, reformirano pravo predpisuje za polovico manjšo kazen, kadar je bil storilec suženj. Iz tega smemo sklepati, da je hetitski zakonodajalec v zvezi z omenjeno reformo uvedel razlikovanje med kaznimi za svobodnega storilca in sužnja. Polovične denarne kazni so za sužnje predpisane tudi zaradi drugih deliktov (93, 96 s., 132?, 143), včasih zadene sužnja kot dodatna kazen odrezanje uhljev in nosu (95, 99). Razlog, da je zakonodajalec za sužnje kot krivce predpisal nižjo kazen, je iskati najbrž v njihovi manjši imovini; v zvezi s tem smemo domnevati, da so bili hetitski sužnji vsaj omejeno imovinsko sposobni.⁴¹

Hetitski reformator je na sužnje razširil tudi določbe v varstvo telesne celovitosti. Povrnimo se k že zgoraj navedenemu 7. členu in ga vzporedimo z naslednjim 8. členom!⁴² V obeh so predpisane globe zaradi poškodovanja tujega očesa ali zoba. Če je krivec na tak način poškodoval svobodnega človeka, je moral plačati: pred reformo mino srebra, po reformi pa dvajset seklov (7). Če je enako poškodoval sužnja, je moral plačati deset seklov (8). — Pri tem opazimo dvojje. Razlikovanje med »starejšim« in »sedanjim« pravom je omenjeno samo v določbi glede poškodovanja svobodne osebe (7), ne pa tudi v določbi glede sužnja (8). Vrh tega je globa zaradi poškodovanja sužnjevega očesa ali zoba očitno odmerjena po zmanjšani globi za poškodovanje svobodnega (20 seklov — 10 seklov). Obe dejstvi kažeta na to, da je hetitska pravna zbirka pred reformo imela samo določbo glede poškodovanja svobodnega; šele po reformi je pa zakonodajalec uvrstil tudi določbo o polovični globi zaradi enakega poškodovanja sužnja. Ker takega razlikovanja med »prej« in »sedaj« tudi v drugih določbah, ki varujejo sužnje (12, 14, 16, 18), ne najdemo, smemo sklepati, da je vse določbe v varstvo sužnjev hetitski zakonodajalec uvedel v zvezi s to reformo. Pri tem ni za varstvo sužnja vedno uvedel polovičnega zneska (12) v primeri z zneskom za svobodnega, ampak včasih znatno manjši znesek (14, 16). Kolikor v določbah za varstvo svobodnih pred raznimi telesnimi poškodbami ni razlikovanja med starejšim in novejšim pravom, smemo prav tako domnevati, da so bile tudi te določbe uvedene šele ob reformi.⁴³

Mislím, da ne pretiravam, če trdim, da je hetitski zakonodajalec napravil velik kulturnozgodovinski korak naprej, ko je ob priliki svoje obširne reforme razširil varstvo glede telesnih poškodb tudi na sužnje, prav tako kakor je po drugi strani uredil tudi njihovo deliktno odgovornost.

⁴¹ 1) [Če kdo vinski trs ali] trto ali drevesno vejo (?)

2) ali čebulo ukrade, je prej

3) [za vinski trs dal] seklov srebra, za trto en sekel srebra,

4) [za drevesno vejo] seklov srebra, za en venec čebule en sekel srebra,

5) [. in v palači ga s konjem batinajo.

6) [Včasih so tako delali, sedaj pa: če je (tat) svoboden,

7) [dá šest seklov srebra], če je suženj, dá tri sekle srebra.

⁴¹ Prim. V. Korošec, Einige Beiträge zum hethitischen Sklavenrecht, v Festschrift Paul Koschaker, I, str. 127—139, Weimar 1939.

⁴² Besedilo 7. člena glej zgoraj v besedilu pred op. 36a. — Člen 8 se glasi (KBo VI. 3, I, 19—20): »Če sužnja ali sužnjo kdo oslepi ali (mu, ji) izbije zob, dá deset seklov srebra, . . .«

⁴³ Prim. n. pr. člene: 11 s., 13 s., 15 s., 17 s., 94 s., 96 s.,

Zakaj je prišlo do tako daljnosežne reforme, ne moremo točno povedati, ker ne poznamo dovolj podrobno takratnih gospodarskih in družbenih razmer. Domnevamo pa lahko, da je že proti koncu Stare hetitske države, ko so Hetiti osvojili bogata, obljudena ozemlja v Siriji in so celo oplenili Babilon,⁴⁴ število sužnjev naglo naraščalo; še hitreje se je to zgodilo v Novi državi, katere zgodovina je polna neprestanih vojn. Podobno, kakor so tisoč let pozneje v Rimu mnogoštevilni orientalski sužnji izpremenili rimsko kmečko gospodarstvo,⁴⁵ so najbrž tudi Hetitom prinašali sužnji iz gospodarsko bolj razvitih dežel napredek v gospodarstvu. Velika skrb, ki jo v svojih vazalnih pogodbah kažejo hetitski vladarji, da bi dobili nazaj svoje pobegle ujetnike,^{45a} nam priča, kaj so ti zasužnjeni ujetniki pomenili za hetitsko gospodarsko življenje. Zato ni čudno, da se je tudi hetitski zakonodajalec vsaj v omejenem obsegu zanje zavezal in sicer na način, ki zagotavlja hetitskemu pravu častno mesto med antičnimi pravi.

S tem nočemo trditi, da bi pred reformo hetitska pravna zbirka ne bi bila imela nobene določbe o sužnjih. Ako pustimo ob strani določbe o ženitvah sužnjev (31 ss.) in o njihovi udeležbi pri deliktih zoper spolno moralo (194, 196), spadajo med najstarejše tiste določbe, ki varujejo gospodarjevo oblast nad sužnjem. Taka je pravna norma v tretjem stavku člena 173, po katerem se kaznuje s smrtjo (»gre v lonec«) tisti suženj, ki se je uprl svojemu gospodarju.⁴⁶ Zelo stara je nedvomno tudi določba člena 170, ki kaznuje s smrtjo sužnja, ki je ubil kačo in obenem izgovoril ime določene osebe;⁴⁷ svobodni je za enako dejanje plačal mino srebra. — Na prvi plošči najdemo precej stare predpise glede ugrabljenja hetitskega sužnja (20 s.) in o nagradi za tistega, ki je pobeglega sužnja pripeljal nazaj (22 s.). Obe določbi navajata namreč zemljepisne razmere, kakor so bile v prvih začetkih stare mestne države, ko je obsegala mesto Hattušaš z okolico.

Hetitski reformator se ni omejil samo na uvajanje sankcij v srebro, ampak je izpremenil tudi določbe, po katerih je krivec moral dati enakovrstno živino, kakor je bila ukradena, ali pa celo svoje družinske svojce (»glave«).

Če je prebivalec iz dežele Luja ugrabil svobodnega Hetita in ga odpeljal v svojo deželo, je pred reformo moral izročiti dvanajst svojcev, po reformi pa šest (19 B).

⁴⁴ Hattušiliš I. (po Gurneyu, *The Hittites*, str. 216: 1650—1620) je prodril do Aleppa (het. Halap), prestolnice države Jamhad. Njegov sin Muršiliš I. (1620—1590) je mesto razdejal in je osvojil Babilon. V poznejši, novi državi, je hetitska ekspanzija stalno silila v Sirijo; največje uspehe je pri tem imel Šuppiluliumaš (1380—1340).

⁴⁵ Tudi v Rimu se je gojitev vinske trte in oliv zelo izboljšala šele, ko je v zadnjih stoletjih republike prišlo v Italijo veliko število zasužnjenih vojnih ujetnikov z Vzhoda. — Prim. tudi Blü m n e r, *Die römischen Privataltertümer* (*Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*), München 1911, str. 572 s., 575 s.

^{45a} Prim. V. Korošec, *Hethitische Staatsverträge*, Leipzig 1931, str. 64, 80 s.

⁴⁶ Člen 173 se glasi:

9) Če kdo zavrže kraljevo sodbo.

10) postane njegova hiša dom mrličev (?). Če prvakovo (?) sodbo

11) kdo zavrže, (mu) njegovo glavo

12) odrežejo. Če se suženj dvigne (= upre) zoper svojega gospodarja,

13) gre v lonec.

⁴⁷ Člen 170 določa: »Če svobodni (človek) ubije kačo in (pri tem) izgovori ime drugega (človeka), plača mino srebra. Če (je to storil) suženj, on sam umrje.«

Reformator prav tako ni izpremenil predmeta sankcij, ko je znižal nedvomno zelo stare določbe glede tatvine goved, konj in drobnice, po katerih je tat moral dati razmeroma veliko število živali iste vrste. Kdor je ukradel plemensko žival, je moral dati pred reformo po trideset, po reformi po petnajst enakovrstnih živali (57—59). Za ukradeno vprežno ali delovno žival je bilo treba dati »prej« po petnajst, po reformi pa deset živali (63—65); za drugače (kot molzno ali z volno) koristno žival je moral tat dobaviti prvotno po dvanajst, pozneje pa šest živali iste vrste. Obenem je zakonodajalec določil, da krivec vrne toliko enakovrstnih živali takó, da dá približno po tretjino dvetletnih, enoletnih in polletnih, ker bi verjetno tolike dajatve drugače ne zmožel. Najbrž ob isti priliki je hetitski zakonodajalec dodal troje določb o kaznovanju nepoštenega najditelja, vendar samo glede plemenske živine (60—62). Kdor je našel in si prisvojil tujega bika, žrebca ali ovna, je moral dati po sedem istovrstnih živali. V teh določbah ni razlikovanja med starejšim in »sedanjim« pravom, kar kaže na to, da te določbe niso starejše od reforme. Isto dokazuje tudi povračilni faktor sedem, kar je približna polovica faktorja petnajst, ki je bil ob reformi uveden za krajo istih živali (57—59). Zanimivo je dalje tudi to, da v teh določbah, ki so bile v korist tistemu delu prebivalstva, ki se je bavilo z živinorejo, nikjer ne naletimo na razlikovanje med svobodnimi in sužnji — verjetno zato, ker je bilo sužnjem med živinorejci malo, več jih je bilo med poljedelci, še več pa v mestu.

Ko smo tako vsaj sumarično pregledali izpremembe starejšega prava, upravičeno trdimo, da je bila hetitska zakonodajna reforma zares važen mejnik v razvoju hetitskega prava. Nehote se pojavlja vprašanje: kdo je bil njen avtor?

Ker poznamo kot hetitskega zakonodajalca samo kralja Telipinuša iz Stare države (ok. 1450), se nehote vprašamo, ali je tudi ta reforma njegovo delo.

V tej zvezi je treba opozoriti na to, da Telipinuš v svojem ustavnem zakonu med drugim odreja, da naj »gospod(ar) krvi« (*ešhanaš išhaš*) odloča v »zadevi krvi«, ali naj bo namreč morilec obsojen na smrt, ali pa naj da samo odškodnino (*šarnikezel*). To svojo odredbo zaključuje Telipinuš s stavkom: LUGAL-*i-ma-pa li-e ku-it-ki* — »Kralju pa nič!«⁴⁸ Ker v tem lakonično kratkem stavku ni glagola, je smisel stavka odvisen od dopolnitve. Stavek je lahko pomenil, da se kralj ne sme vtikati v sodstvo, ki ga opravlja »gospod(ar) krvi«. Lahko pa je tudi pomenil, da naj kralj ne dobi ničesar od globe ali kazni, na katero je bil krivec obsojen. Če je zadnja razlaga pravilna, tedaj pomeni Telipinušev izrek, da se hetitski vladar odpoveduje svojemu deležu, ki ga je doslej prejemal od glob in kazni. To bi se lepo ujemalo s tem, kar pravi že navedena člena 9 in 25 hetitskega zakonika in tako bi bil Telipinuš ne le tvorec prve pisane ustave, ampak tudi zaslužen zakonodajni reformator.

⁴⁸ Za besedilo in prevod glej Sturtevant-Bechtel, *Chrestomathy*, str. 192, (= KUB, XI, 1, IV, 19—21):

»Zadeva krvi (=umor) (naj bo) takole (urejena): Kdor napravi kri (=umor), tedaj (obvelja to), kar pravi gospod krvi! Če poreče: On (=storilec) naj umrje, tedaj naj umrje! Če pa poreče: Povrne naj, tedaj naj povrne! Kralju pa nič!«

Kdo je bil »gospod krvi«, ni povedano; morda bi mislili na nekakega krvnega sodnika. — Gurney, *The Hittites*, str. 97 s., ga istoveti s hebrejskim gó'el-om, ki je dolžan izvršiti krvno maščevanje za umorjenega.

Vendar pa sô zoper to domnevo tudi tehtni pomisleki. Ali je bilo v njegovem času hetitsko gospodarstvo toliko razvito, da je srebro že služilo za splošni ekvivalent vrednosti, tako da je bila taka zakonodajna reforma mogoča? Nedvomno je bila mnogo lažja v poznejši državi, ki je imela v severni Siriji svoje vazalne dežele (Ugarit, Amurru, Nuhašši, Karkemiš), od katerih je prejela znatne kontribucije. Zlasti pa vzbuja pomisleke to, da Telipinuš sam nikoli ne omenja srebra, ko podrobno našteva sestavine imovine enega svojih vladarskih prednikov, kralja Ammunaša, ter imovine obsojenih kraljevih princ⁴⁹. Po drugi strani tega pomisleka tudi ne smemo precenjevati, saj ohranjeni inventarji⁵⁰ velikih hetitskih kmetij iz časa Arnuvandaša II. (1340—1339) — torej dobrih sto let pozneje — med imovinskimi predmeti tudi ne omenjajo srebra. Avtorja reforme za sedaj ne moremo dognati, vprašanje mora ostati nerešeno. Toda če reforma ni Telipinuševo delo, je najbrž nastala v naslednjem stoletju, gotovo pa še precej pred koncem hetitske države. O tem pričajo številni prepisi.

Neodvisno od tega vprašanja, ali je bil Telipinuš avtor velike reforme, je pa iz njegove zakonodaje prešla v pravno zbirko določba o preganjanju čarovništva. Glede tega določa namreč Telipinuš, da je krivca treba pripeljati pred vrata palače, to je pred kraljevo sodišče.⁵¹ Podobno predpisujeta v hetitski pravni zbirki člena 44 C in 111, da spada čarovništvo pred kraljevo sodišče.

Razen teh določb se kraljevo sodstvo omenja le v redkih primerih. Obvezno je za velike tatvine dreves iz nasadov (?) (102), dalje po nejasni določbi čl. 176 A in končno zaradi nečistosti z živalmi (187, 188, 199). Za kaznovanje nezveste žene in njenega zapeljivca pa je varanemu soprogu kraljevo sodišče vsaj fakultativno (199) na razpolago, če namreč ni obeh *in flagranti* zalotenih na mestu ubil.

Za preziranje sodstva kraljevega sodišča je v čl. 173 predpisana kazen, ki je najstrožja v vsej pravni zbirki: Krivčeva hiša naj »postane dom mrtvih«!⁵² To najbrž pomeni, da s krivcem vred pobijejo njegovo rodbino. — Da se hetitsko kraljevsko sodstvo ni bolj razširilo, je spričo zemljepisnih, zlasti pa gospodarskih in družbenih razmer razumljivo; pozabiti tudi ne smemo, da Hetiti niso bili hudi centralisti.

⁴⁹ Kot sestavine imovine kralja Ammunaša (kakih 5—25 let pred Telipinušem, prim. Gurney, *The Hittites*,² str. 216) našteva: žita (= najbrž žitna polja), [sadovnjake?], vinograde, goveda (in) ovce. — Za kraljeve sinove v svojem času in za bodoče pa odreja: »To pa, zaradi česar se kraljevi sinovi kaznujejo s smrtjo (dobešno: poginejo), ne (zadeva) njihovih hiš, njihovih polj, njihovih vinogradov, njihovih skednjev, njihovih sužnje, njihovih goved (in) njihovih ovac.« — Za prevod besedila J. Friedrich, *AO*, 24, 3, str. 8, § 20 in str. 22, § 48, vv. 56—58; Sturtevant-Bechtel, *Chrestomathy* (s transkripcijo), str. 187, odst. 20, in str. 191, odst. 31, vv. 56—58.

⁵⁰ KBo, V, 7, II, 12—45; ki ga je prevedel J. Friedrich, *AO*, 24, 3, str. 31 s.; delno (vv. 28—33) ga je prevedel tudi Gurney, *The Hittites*,² str. 81.

⁵¹ Besedilo prevaja J. Friedrich, *AO*, 24, 3, str. 22, § 50; Sturtevant-Bechtel, *Chrestomathy*, str. 192, odst. 50.

⁵² K izrazu *BIT.ZU bu-bu-ul-ki ke-i-ša* primerjaj V. Korošec, *Die Kollektivhaftung im hethitischen Recht*, *Archiv Orientalni XVIII*, 3 (= *Symbolae Hrozný*, IV, Praga 1950), str. 206; tam je navedena tudi starejša literatura.

Tako smo doslej dohnali v hetitski pravni zbirki dvoje plasti: pravo, kakor nam je ohranjeno iz časa pred koncem hetitske države, in pravo, kakor je veljalo pred veliko zakonodajno reformo.

B) NAJSTAREJŠI DELI HETITSKE PRAVNE ZBIRKE

Če si ogledamo vprašanje od druge strani in skušamo spoznati najstarejše plasti v hetitski pravni zbirki, se mi zdi, da je na *drugi* plošči najstarejša določba 166. člena, ki se v prevodu⁵³ glasi:

34) »Če kdo poseje seme na seme,

35) položijo njegov vrat na plug. Dva jarma volov

36—37 vprežejo: obraze enega (para) od njih obrnejo semkaj, obraze drugega (para) tjakaj.

38) Možje umrjejo (= morajo umreti), goveda umrjejo.

39) Kdor pa je polje prej posejal,

40) prav tisti ga vzame (= požanje). Včasih so tako ravnali.«

Kakor sem že drugod⁵⁴ skušal dokazati, je ta določba najbrž še iz dobe, ko so polja pridobivali s krčenjem gozdnatih predelov. Veljalo je nezapisano pravno pravilo, da ima pravico do žetve tisti, ki je polje obdelal in obsejal.

Dejanski stan člena 166 obravnava primer, da polje, ki ga je nekdo že obsejal in morda prej z velikim trudom obdelal, nekdo drug novič obseje, najbrž zato, da bi sebi pridobil pravico do žetve. Drugi obdelovalec bi si svoje delo zelo olajšal, ker bi obsejal polje, katero je že prvi obdelovalec obdelal; razen tega bi tudi uničil njegovo setev. Zakonodajalec očitvidno misli le na takega nepoštenega obdelovalca in ne računa z morebitno zmoto drugega obdelovalca. Zato odreja zelo kruto smrtno kazen: krivec naj bo razčevrjen, obenem z njim tudi njegova goveda, najbrž tista, ki jih je pri obsejanju že obsejanega zemljišča uporabljal. Zdi se, da so to kruto smrtno kazen kmalu odpravili in kakor pravi to člen 167, uvedli nekake nadomestilne daritve versko-sakralnega značaja: krivec je namesto sebe daroval ovco, namesto goved dve ovci, vrh tega pa še trideset kruhov in tri mere piva.

Določba člena 166, ki je verjetno nastala najprej kot običajno pravno pravilo, je zelo stara, pa tudi člen 167 najbrž ni mnogo mlajši od nje. O tem priča dejstvo, da oba člena še ne poznata izraza za zemljiškega lastnika, ampak ga opisujeta kot tistega, »ki je prej obsejal polje« (čl. 166, v. 39, čl. 167 v. 44). To okorno opisovanje je tem bolj značilno, ker že naslednji, najbrž še mlajši člen 168⁵⁵ uporablja že akadijski izraz: *bēl eqli* — lastnik polja. Člen 168 govori namreč o določitvi mej v zvezi z zemljiško lastnino, nadaljnji člen 169 prav tako omenja razmejitve, in sicer v zvezi z nakupom zemljišč. Člena 168 in 169 tudi navajata sakralne daritve, in sicer v zvezi z nakupom zemljišč. V členu 168 so omenjeni enaki daritveni predmeti (ovca, kruh in pivo) kakor v členu 167; v členu 169 pa je predpisana daritev moke boginji sonca ali Tešupu, bogu viharja.⁵⁶ Iz teh okoliščin sklepamo, da sta člena 168 in 169 nedvomno znatno mlajša od člena 166, najbrž tudi nekoliko mlajša od člena 167.

⁵³ Prim. V. Korošec, o. c., str. 207; Sedat Alp, Journal of Cuneiform Studies, VI, 1952, str. 98.

⁵⁴ V. Korošec, Kollektivhaftung, str. 207 ss.

⁵⁵ Čl. 168, v. 47.

⁵⁶ Čl. 169, v. 53.

Med starejše določbe druge plošče spadajo tudi predpisi, ki določajo razne količine žita kot nagrado za žanjca (158), kot najemnino za vpreganje tujih volov (159) in kot nagrade za izdelavo raznih kovaških izdelkov (160—161). Verjetno je stara tudi določba, da mora tat, ki je ukradel kos sukna, vrniti kos volnenega blaga (čl. 126, v. 15 s.).

Na prvi plošči so najbolj stare določbe, ki varujejo lastnino živinorejcev glede goved, konj in drobnice. Po gospodarski važnosti loči zakonodajalec tri skupine teh živali, namreč plemensko živino (»veliko govedo«, »veliki konj«, »veliki oven«; 57—62), vprežno (63—65) in drugače (z molžo ali volno) koristno (67—69) živino.⁵⁷

Zakonski predpisi se bavijo predvsem s tatvino teh živali in predpisujejo, da mora tat povrniti razmerno visoko globo v živini take vrste, kakor je bila ukradena. Omenili smo že, da je ob veliki reformi zakonodajalec znižal postavke (od 30 na 15, za plemensko živino; od 15 na 10, za vprežno živino; od 12 na 6, za molzno in strižno živino) ter da je istočasno uvedel globo za nepoštenega najditelja, kateremu je naložil, da mora dati po sedem živali iste vrste. Naturalna restitucija, ki je bila najbrž edini mogoči način izpolnitve, visoki mnogokratniki, ki veljajo za naturalno restitucijo, in dejstvo, da se v vseh 36 določbah glede domačih živali (57—92) nikjer ne omenjajo sužnji, vse to dokazuje, da so te določbe zelo stare. Semkaj spada tudi določba člena 66 o živali, ki je zašla v tujo stajo. — Očitno poznejše pa so določbe, ki nalagajo za ukradeno (70) ali poginulo (72) tujo žival tri- (70) ali dvakratno (72) vrnitev. Po drugih določbah je bilo poškodovano ali poginulo tujo žival treba nadomestiti z enakovrstno zdravo živaljo (74, 75), eventualno tudi zanjo plačati običajno najemnino (76); za nekatere telesne poškodbe tujih živali je določena odškodnina v denarju (74, 77 A in B).

Spočetka je hetitsko pravo varovalo samo lastnike goved, konj in drobnice — najprej morda sploh samo lastnika goved (prim. čl. 79) — in sicer zoper tatove. Nedvomno mlajše so določbe, ki varujejo lastninsko pravico na prašičih (81—84) in psih (87—89). Tu ne velja več naturalna restitucija za ukradeno ali ubito tujo žival, ampak je treba plačati določeno število seklov srebra; samo za odojke tem odškodnina določena v žitu (83—85). Ob zakonodajni reformi je bila med temi določbami znižana globa samo v čl. 81, ki govori o tatvini pitanega prašiča.

Glede čebel (91—92) je gotovo stara določba člena 92, po kateri so tatu, ki je ukradel več panjev čebel, prepustili čebelam, da so ga opikale do smrti. Ob veliki reformi so to kruto smrtno kazen nadomestili z denarno globo. Najbrž mlajša je bila določba člena 91, ki kaznuje tatu, ki je ukradel na prostem tuj čebelni roj. V njej je bila že takoj določena globa v srebru; ker je bila ob reformi znižana, pa je bila vsekakor uvedena še pred zakonodajno reformo.

Preostanejo nam štiri določbe, ki so v pravni zbirki uvrščene na koncu določb o posameznih skupinah živali. Nastale so najbrž v starem običajnem pravu, kakor se je zelo zgodaj razvilo med živinorejci. Med njimi dajejo tri izmed njih neko omejeno pravico do samopomoči sosedu, ki mu je tuja žival povzročila škodo ali mu vsaj grozi, da se bo to zgodilo. Indirektno je s tem

⁵⁷ V čl. 67 se omenja krava (GU(D).LIT), v čl. 68 kobilica, v čl. 69 ovca (ki daje volno) in oven.

rečeno, da lastnik živali ne jamči za škodo, ki jo je njegova žival komu drugemu napravila.

Glede goved odreja člen 79 s preprostim kmečkim izražanjem to-le: »Če gredo (= zaidejo) goveda na tuje polje (in jih) lastnik polja (tam) najde, (jih) za en dan vpreže. Ko se zvezde pokažejo, jih žene nazaj k njihovemu lastniku.«

Zemljiški lastnik sme torej tuja goveda, ki jih zaloti na svojem polju, vpreči in do večera istega dne izkoriščati njihovo delovno silo, da se tako sam odškoduje za škodo, ki so mu jo goveda napravila. Nato mora goveda vrniti njihovemu lastniku. Ker govori člen 79 samo o govedih, je zelo verjetno, da so najstarejše (najbrž še običajno pravne) norme veljale samo za lastnika goved.

Iz jezikovnih razlogov je še nejasna vsebina člena 80, o delitvi ovce, ki jo nekdo — po novejših prevodih⁵⁸ — »vrže« volku: lastnik ovce dobi meso, tisti pa, ki je ovco vrgel, pa njeno kožo. Če bi smeli po prvotnem *Hroznýjevem* prevodu določbo razumeti tako, da tretji »iztrga« volku ovco, bi bila določba razumljiva. Zaenkrat, *non liquet!*

Glede tujega prašiča določa člen 86:

»Če (tuj) prašič pride na skedenj, polje (ali) sadovnjak (in) ga lastnik skednja, polja (ali) vrta udari in ta (= prašič) pogine, tedaj ga da njegovemu lastniku nazaj. Če ga pa ne da nazaj, postane on tat.«

Lastnik nepremičnine sme ubiti tujega prašiča, ki je zašel na njegovo zemljišče. S tem se obvaruje nadaljnje škode, obenem morda tudi zneso svojo jezo nad tujim škodljivcem. Vendar si ne sme ubite živali prisvojiti, ampak jo mora vrniti njenemu lastniku.

Glede tujega psa postavlja člen 90 naslednje pravilo:

»Če (tuj) pes požre svinjsko mast (ter ga) lastnik masti najde in ga ubije, (sme) vzeti mast iz njegovega trebuha. Odškodnine ni.«

Gre za svojevrstno pravico samopomoči, če je tuj pes ukradel in požrl tujo svinjsko mast. Lastnik masti sme ubiti psa in vzeti mast iz njegovega želodca. Stavke, da ni nobene odškodnine, najbrž pomeni, da lastnik psa ne more zahtevati za svojo ubito žival nobene odškodnine. Manj verjetna se zdi druga razlaga, da lastnik masti ne more ničesar terjati od lastnika živali. Načelo, da bi lastnik odgovarjal za škodo, ki jo njegova žival povzroči, ni namreč v hetitskem pravu nikjer uveljavljeno, medtem ko ga Hammurabi vsaj v zelo ozkih mejah pripoznava za bodljivega vola (§§ 250 ss.), ešnunski zakonodajalec pa za bodljivega vola (§§ 53 ss.) in popadljivega psa (§§ 55 s.).⁵⁹

Ker se v členih 79 in 86 že omenja zemljiška lastnina, so te določbe najbrž mlajše od člena 166, ki še ne pozna izraza za zemljiškega lastnika, vkljub temu pa gotovo spadajo med najstarejše pravne norme, ki so se razvile najbrž v običajnem pravu hetitske države.

⁵⁸ A. Walther, v. c., str. 260, prevaja: If anyone throw a sheep before the wolf (*probably*) to bait and to slay the wolf), ...; A. Goetze, ANET, str. 193, prevaja: If anyone throws a sheep to the wolves, ... — Za pomen glagola *peššija* prim. spredaj na str. 74, op. 37.

⁵⁹ Prim. V. Korošec, Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Ištarjev zakonik. Nekaj pravnih pripomb (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede: Razprave II), 1953, str. 61 s.

C) NEKAJ ZAKLJUČKOV

Ko smo tako skušali po različnih sankcijah določiti relativno starost imovinskopravnih določb hetitske pravne zbirke, bomo skušali v splošnih potezah očrtati njen notranji razvoj.

V hetitski pravni zbirki obseženo pravo je spočetka pravo državnega glavnega mesta Hattušaša z okolico vred. To nam potrjujejo nekatera ohranjena pravna pravila. V določbah o ugrabitvi svobodnega prebivalca iz Hattušaša in njegovem odvedenju v deželo Luja (19 A in B) ali Arzavo so se ohranila stara nasprotja med Hetiti in Luvijci. — Nagrada za tistega, ki pobeglega sužnja pripelje nazaj k njegovemu gospodarju, je odmerjena po tem, kako daleč od Hattušaša je bil ubežnik prijet (22 s.).⁶⁰ Kdor je našel tujo živino, jo mora v mestu pripeljati pred kraljevo sodišče, na deželi jo pa sme začasno obdržati, samo če jo je pokazal »starešinam«, t. j. krajevnim prvakom (71, prim. XXXV).⁶¹ Za uradni cenik določa člen 184 izrečno, da velja tako v mestu kakor na deželi.⁶² Še v poznejši hetitski državi velja načelo, da imajo posamezna mesta svoje posebno kazensko pravo in kazenski postopek.⁶³

Ko se začena hetitska pravna zgodovina, so Hetiti narod živinorejcev in poljedelcev. Na prvi plošči uvrščene določbe varujejo lastnika govedo, zgodaj tudi že lastnika konj in drobnice, pred tatvino. Tat mora za vsako ukradeno žival izročiti po 30, 15 ali 12 glav enakovrstne živine. Osebe, ki jim tuje govedo, prašič ali pes povzroča škodo, imajo omejeno pravico do samopomoči. Krajo čebelnih panjev kaznujejo tako, da tatu izpostavijo čebelam v opikanje.

Za poljedelca, ki je že posejal svoje polje, katero si je morda s krčenjem pridobil, se zavzema člen 166; kdor vnovič obseje polje, ki ga je že nekdó drug obsejal, se kaznuje tako, da je s svojo (delovno) živino vred razčrtvorjen.

Če označimo ta del hetitskega prava, ki skrbi za najbolj elementarne interese živinorejcev in poljedelcev, kot najstarejšo razvojno stopnjo, je za prehod k drugi stopnji značilno odpravljenje kazni razčrtvorjenja po členu 166. Zato so pa za dejanski stan in v zvezi s pridobitvijo zemljišč uvedli nado-

⁶⁰ Člen 22 se glasi:

»Če suženj pobegne in ga kdo nazaj pripelje: če ga prime v bližini, tedaj mu (gospodar) dá usnjene čevlje; če ga (ujame) tostran reke, mu da dva sekla srebra; če onstran reke, mu da tri sekla srebra«.

Člen 23 se glasi:

»Če suženj pobegne in gre v deželo Luja, kdor ga pripelje nazaj, mu dá gospodar šest seklov srebra. Če suženj pobegne in pride v sovražno deželo, (tedaj) ga tisti vzame, ki ga nazaj pripelje.«

⁶¹ Prim. V. Korošec, O načelu publicitete v hetitskem pravu, ZZR, XX, 1944, str. 15 ss.

⁶² Člen 184: »To je cenik! Kakor pa on (velja) v mestu, [tako naj velja tudi na deželi(??)]«

⁶³ V navodilih za *bel madgaltija*, hetitskega poveljnika v obmejnih pokrajinah, je med drugim rečeno, da naj ostane za posamezne dežele pri dosedanji ureditvi kaznovanja zločincev. Prim. V. Korošec, Bel madgalti. Prispevek k poznavanju upravnega ustroja hetitske države, ZZR XVIII, 1942, str. 150 s.: KUB, XIII, 2, III, 11—14:

»In kakor je od nekda v (posameznih) deželah glede kaznovanja postava (»zaveza«) narejena, (tako naj ostane)! V katerem mestu so jih usmrčevali, naj jih usmrtiljo, v katerem mestu so jih kaznovali s pregnanstvom, naj jih kaznujejo s pregnanstvom!«

mestne daritve sakralnega značaja (167—169). V to dobo je najbrž staviti najstarejše določbe glede kaznovanja sužnjev (170), zlasti, če se suženj upre gospodarju (173) ali če pobegne (22 ss.).

V zvezi s splošnim gospodarskim in družbenim napredkom, pri čemer je srebro čedalje bolj postajalo splošno merilo (ekvivalent) vrednosti, je hetitski zakonodajalec sčasoma uvedel v nekaterih določbah primeroma visoke globe v srebru; znaten delež pri njih je imel vladar. Obenem je zakonodajalec razširil svoje pravno varstvo tudi na lastnike prašičev in psov in dopolnil varstvo lastnika goved, konj in ovac. To stanje lahko označujemo kot tretjo razvojno stopnjo. Če ne že prej, smemo domnevati, je bilo vsaj v tej dobi hetitsko pravo že zbrano v dveh ploščah kot delih pravne zbirke.

Kot četrto in zadnjo razvojno stopnjo bomo označili pravo, kakor je nastalo po veliki zakonodajni reformi. Hetitski zakonodajalec je znižal denarne globe, ki jih je bil uvedel v prejšnji dobi, za toliko, kolikor je dotlej znašal kraljevi delež pri globah. Znižal je tudi stare visoke naturalne globe, predpisane za krajo živine, kakor tudi kazen zaradi ugrabljenja svobodnega človeka. Obenem je nekatere krute določbe o smrtni ali telesni kazni nadomestil z zmernimi denarnimi globami. Najbrž je uvedel nove denarne globe za nekatere nove dejanske stane. Obenem je razširil pravno odgovornost, pa tudi pravno varstvo — čeprav v omejenem obsegu — tudi na sužnje, pri čemer je pri sužnjih obdržal v nekaterih primerih kazen pohabljenja (odrezanje nosu in uhljev).

Analiza sankcij v hetitski pravni zbirki je vnovič potrdila pravilnost že pred dvema desetletjema izrečene A. Goetzejeve ugotovitve da hetitska pravna zbirka ni iz enega kova.⁶⁴ V njej so združena pravna pravila iz različnih razdobij hetitske pravne zgodovine. Ali moremo tako zbirko imenovati zakonik? Vkljub raznim pomislekom sodim, da je vprašanje treba potrditi in da je zbirka bila zares zakonik. Kajpak ne smemo za pojem hetitskega zakonika uporabljati meril, povzetih po modernih zakonikih XIX. in XX. stoletja. Računati moramo s tem, da so posamezni hetitski vladarji besedilo pogosto dopolnjevali in s tem izpreminjali. S tem si vsaj delno pojasnimo variante v raznih prepisih. Po drugi strani ne moremo razložiti imperativne dikcije, zlasti pa ne izprememb ob omenjeni veliki reformi, če odrekamo zbirki uradni značaj. Treba pa je priznati, da ostane vkljub temu še marsikaj, kar bo treba pojasniti. Semkaj spada čas nastanka zakonika, nejasno razmerje med prvo in drugo ploščo in razlike v ohranjenih prepisih prve plošče. Odločilnih pojasnil si obetamo od novih najdb.

⁶⁴ Prim. A. Götze, Kulturgeschichte, str. 103: Der Gesetzestext ist nicht aus einem Guß; er läßt in seinem Aufbau eine Entwicklung deutlich erkennen. — O. R. Gurney, The Hittites, str. 88: Hittite law was a growing organism, and the different versions of the code probably represent successive stages in its development.

Some Problems of the Hittite Law*

The scantiness of sources in general, and especially the complete lack of private documents are great obstacle to the research into Hittite law. The Hittite Law collection² comprising nearly 200 articles, among them between 175 and 183 well-preserved ones, is really our chief and almost only source for knowledge of the Hittite civil and criminal law.

The Law collection is divided into two parts. By their initial words the Hittites designated them as »the tablet, if a man'« (DUB *takeu* LÜ-*is*) (artt. 1—100) and as »the tablet, if a vine'« (DUB *takeu* GIS GĒŠTIN -*as*) (artt. 101—200).

Briefly, the first tablet contains the law of persons, the law of property in domestic animals (arranged in four groups: cattle, horses and sheep — then pigs — dogs — and bees) and the law of property in farm-buildings. The second tablet, which is less clearly arranged, regulates the property in vineyards and fields and in various tools, it also contains a few rules concerning contracts of sale and of hire, including the hire of services. In addition, the second tablet has preserved many very archaic clauses, some of them referring to the property in land, further a rather extensive price tariff, and finally clauses concerning sexual offences. As a last clause, certainly annexed in later times, the article 200 B regulates the standard fee for instruction of an apprentice.

Unfortunately there is no indication to be found regarding the origin, date, legal character or application of the two tablets. We are not even told anything about the connexion between the first and the second tablet. They differ in many ways from one another; besides, there are many versions of some parts of the first tablet, showing considerable differences. Nevertheless, the fact that their contents are supplementary one to the other, permits us to regard them as two parts of one law collection only.

The Hittite kings left detailed accounts of their military and political successes, but, with the exception of Telipinuš, they never mentioned any legislative activity. On the other hand they often emphasized their readiness personally to settle any conflicts that might arise between their vassals. Similarly the governor of the frontier-country (the *bel madgalti*) was in duty bound to assure fair jurisdiction to all inhabitants of his province, even to slaves.

Owing to such lack of sources, it is no wonder, that even the character of the Hittite Law collection is still disputed: was it a Code, published by some Hittite king; or was it a law-book, compiled by a private person; or was it a collection of leading cases, issued by the Hittite king's court.

¹ Lecture delivered in the Section for Assyriology of the 23rd International Congress of Orientalists in Cambridge, on the 24th of August, 1954.

² Texts: Keilschrifttexte aus Boghazköi, VI (= 36. WVDOG, 2. Heft), 2—22, 26 (Fr. Hrozný); Keilschrifturkunden aus Boghazköi (Staatl. Museen, Vorderas. Abt. Berlin), XIII, 11—16, 30—31; XXVI, 56; XXIX, 13—38 (H. Ehelolf, A. Götzke).

The translations (for the more complete list cf. p. n. 3) quoted in our paper: H. Zimmern — Joh. Friedrich, Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi (= AO, 23, 2), Leipzig 1922, with supplement by J. Friedrich (AO, 23, 2; 25, 1; Symbolae Koschaker, Leiden 1939, 1—10); Fr. Hrozný, Code Hittite provenant de l'Asie Mineure, Paris 1922 (we follow his numeration of the legal clauses); A. Walther, in J. M. P. Smith, The Origin and History of Hebrew Law, Chicago 1931, pp. 246—279; A. Goetze, in J. B. Pritchard, ANET, Princeton 1950, pp. 188—197; E. Neufeld, The Hittite Laws, London 1951. I. M. Djakonov — I. M. Dunaevskaja, Zakony Vavilonii, Assirii i Hettskoga carstva, VDI. 1952, Pril. 4, 254—284. — In our quotations we follow the translation of A. Goetze and that of A. Walther.

Perhaps we may contribute something to the clearing up of this question by trying to determine the internal structure and the evolution of the Hittite Law collection, as far as the law of property (taken in a wider sense) is concerned. For that purpose we shall take into account the various sanctions used in clauses of the said Law collection. Sanctions, as generally understood, involve the establishment of certain legal consequences in case of infringements of particular rules. The variety in sanctions reflects the economic, social and cultural conditions obtaining at the time when a certain legal rule came into being.

Thus, the sanctions fixing sums of silver to be paid by the wrongdoer, indicate that at that time silver was already used as the general standard of value. On the other hand the sanctions consisting either in handing over a large number of oxen, horses or sheep for the one that was stolen; or sanctions fixing the penalty of being stung by bees, or being dragged to death, or being drawn and quartered, show that these cruel penalties were introduced in the earliest age of the Hittite history.

Sanctions consisting in payment of silver fixed in shekels or minas — fines in fact — occur in 80, that is in nearly one half of all the clauses of the Hittite Law collection. They are applied in three groups of legal maxims.

First of all, fines in silver were to be paid in cases of various bodily injuries (artt. 7—18). The amounts depended upon the importance of the organ which was hurt (eye, tooth, head, hand, foot etc.), and on the question as to whether the injured man was a free man or a slave. On the contrary, for killing a man or for man-stealing, the culprit had to surrender a number of persons of his own family or of his slaves (artt. 1—4, 19 B, 174). We can ascertain that even in such cases there was a tendency to transform the delivery of persons into sanctions of payment of a sum of silver. Thus, for manslaughter of a slave, the article 4 still prescribes the handing over of a person, whereas in its latest version (art. II in KBo VI, 4, I, 2—3) the sanction has been converted into a fine of two minas of silver.

Secondly, fines in silver were imposed for thefts committed in farm-buildings, vineyards, fields, and thefts of tools, further in some of the clauses concerning thefts of, or damages in domestic animals. But it is obvious at first sight that these clauses were added in a later age, while according to earlier rules, protecting the property only in cattle, horses and sheep, the sanction was the handing over of animals of the same kind. Probably at the time when these additional clauses were introduced, the legal protection was extended to other domestic animals such as pigs, dogs and bees, so that sanctions entailing fines in silver became assessed with regard to these animals also.

Finally, with the exception of the articles 185 B and 186, prices in the Hittite price tariff were fixed in silver. Purchase money in the articles 146—148 as well as rents for hire of cattle (artt. 151 f.) and various vessels (art. 157) were also to be paid in silver.

A. Legislative Reform in the Hittite Law Collection

Among the 80 sanctions fixing payments in silver there are 22 ones containing a peculiar phrase by which we get knowledge of a reform of the Hittite law. Let us take for instance the article 7: «If anyone blinds a free man or knocks out his teeth, formerly (*karū*) they would give one mina (= pound) of silver, now (*kinuma*) he shall give twenty shekels of silver.»

Evidently, the author of this legal rule endeavours to contrast the sanction, being in force at his time, to the earlier law which was more severe. He tries to show the progress of the reformed Hittite law towards leniency, towards humanization of the earlier legal maxims.

In some of the rules in which the distinction between the old and the new law is taken into consideration, fines were reduced to one half, in other ones to one third, to one fifth and even to one twelfth of their former amounts. This applies to the clauses concerning: certain bodily injuries (namely blinding or knocking out the teeth: art. 7; injuring or bewitching the head: art. 9; the impurity; as mentioned in the art. 25), further to the clauses concerning the theft of a fattened pig (art. 81) or of bees (art. 91) or the theft in another man's house (art. 94) and the theft of the harness of a horse or of a mule (art. 129).

In the articles 9 and 25 an explanation for this reduction is given, as follows: «Formerly they would give six shekels of silver, the injured man was to take three shekels of silver, for the palace they would take three shekels of silver. Now the king has remitted (the share) of the palace; so only the injured man may take three shekels of silver.»

From this reasoning we learn that formerly, that is before the reform in question, the Hittite kings — just as the kings in the Middle Ages — were entitled to a part of fines paid by the wrong-doers. The afore-said reduction of fines was due to the Hittite king's renunciation of his share.

At the same time we may conclude from the clauses allowing reductions of fines in silver (artt. 7, 9, 25) that at least in these cases sanctions in silver had been in force even before the reform in question took place.

In other cases the Hittite legal reform established fines in silver instead of certain cruel penalties. The theft of two or three bee-hives was previously punishable by exposure of the thief to the bee-sting (art. 92), but now by a mere fine of six shekels. — The thief of a plough was formerly put on or under the plough — the text is mutilated — which certainly involved a painful death, instead of which the reformed law fixed a fine of six shekels for the culprit who was a free man, and a fine of three shekels for the slave (art. 121). — Thefts from a vineyard formerly were to be punished by a fine in silver, moreover, the thief was to be struck in the king's palace with a spear (art. 101). After the reform the culprit had to pay six shekels of silver, when he was a free man, and three shekels, when he was a slave.

The reform of the articles 101 and 121 is remarkable in another respect yet. In the earlier law, the two articles did not discriminate between thieves, whether free man or slaves, but the reformer introduced the difference and fixed a higher fine for the free man, a lower one for the slave. Similar conclusions can be drawn from other articles (artt. 7, 8, 94, 95). These conclusions receive a corroboration by the fact that there is no reduction of fines in the clauses fixing fines for slaves and in the cases when slaves were injured. From this we may gather that all clauses in which the legal responsibility or the legal protection of slaves is provided for — perhaps with exception of article 173³ — were introduced together with the afore-said reform. Most probably in that time slaves have become such an important economic factor in the Hittite State that the legislator considered it proper to introduce a series of new clauses, in which slaves too were taken into consideration.

At the same time the reformer reduced some of the penalties consisting in the delivery of livestock for thefts of oxen, horses and sheep; but here he did not substitute silver for cattle (artt. 57 ss., 63 ss., 67 ss.). Probably on this occasion he introduced three new fines for the illegal detention of bulls, stallions or rams, found strayed (artt. 60—62). These new fines were payable in livestock too.

Finally, the penalty for man-stealing (kid-napping) consisting in giving up twelve persons of the culprit's family was reduced by half (art. 19 B).

Taking all these numerous improvements into considerations, this far-reaching reform appears as an important landmark in the evolution of Hittite law.

Who may have been the author of this reform? Can we ascribe it to Telipinuš (about 1500 or 1450), as to the only known legislator among the Hittite kings? On the one hand, Telipinuš decreed in his legislation that the Lord of blood (*išḫanaš išḫaš*) was entitled to decide whether the murderer was either to be put to death or to make restitution in goods, and then he continued: LUGAL-*i-ma-pa li-e ku-iti-ki* that is «But to the king nothing!» Unfortunately the verb in this sentence has been omitted and therefore its meaning remains uncertain. It might mean either that the king shall not have anything to do with the case, or that the king shall not have any share in the fine. If the last interpretation be correct, the sentence bears witness to the fact that Telipinuš gave up his royal share in fines. Moreover, the humanitarian tendencies, which he liked to put forward in his legislation, might be an

³ § 173: ... If a slave rises against his master, he shall go into the pit.

additional argument in favour of his being author of the reform. On the other hand, serious doubts about this supposition arise from the fact that Telipinuš, when speaking of the property of condemned persons never mentions silver.⁴ Therefore it is rather questionable whether in his days silver was already considered as the standard of value in his kingdom, and it is more probable, according to the presumption of A. Goetze, that the reform took place in a later time, in the period of the great Hittite Empire.

However, even if we do not consider the afore-said reform, we can suppose that the Hittite Law collection were connected with the legislation of Telipinuš as far as the prosecution for sorcery was in question. Telipinuš namely ordered that cases of sorcery should be brought before the king's gate, that is before the king's court. The same rule is to be found in the article 111 of the Law collection. Besides, the jurisdiction of the king's court is established in other four articles (44 C, 102, 176, 191). This rather limited number of cases shows that the competence of the royal court was not very large and that it was introduced, step by step, only for particular offences against the law. On the other hand, the article 173 in its first sentence provides the most severe punishment for contempt of the king's court, namely the extermination of the culprit together with his family.

We have ascertained so far two stages in the later evolution of the Hittite Law collection: the law as it was at the end of the Hittite Empire, being the result of the afore-said reform, and the law as it was in force before the reform. Now it remains to examine the most ancient part in the Hittite Law collection.

B. The oldest Part of the Hittite Law collection

In my opinion the oldest clause might be found in the article 166 which reads as follows:

»If anyone sow seed upon seed, his neck shall be put upon the plough. They shall harness two yokes of oxen and direct the face of one (of them) this way, and the face of the other one that way; the man shall die, and the oxen shall die too. He who sowed the field first, shall take it for himself. Formerly they proceeded thus.«

I believe that this legal maxim originated in times when fields for cultivation had to be won by clearing. The man who had cleared a plot of a ground and then sowed it, had the exclusive right to the harvest of it. Should afterwards anyone else sow the same plot of the field anew, in order to acquire the right to the harvest for himself, he ought to be put to death by being quartered, together with his oxen which probably had taken part in his work.

At the time when the article 166 was enforced, the term »owner of the field« seems not to have been known yet, for in the articles 166 and 167 the owner is called merely as »who sowed the field first«. — This cruel penalty seems to have been replaced rather early by offerings of sheep, bread and beer. Similar sacral-religious offerings are to be found in the following two articles 168 and 169 too which deal with the violation of boundaries of the field. (article 169 also with the purchase of the field). Although their contents are still somewhat obscure, it is interesting to observe that the article 168 uses the term »owner of the field« (akkadian: *bēl eqli*). This fact proves that the articles 168 and 169 are later than the article 166. It is very likely that they were introduced soon after, when the penalty of quartering in the original article 166 was replaced by the afore-said offerings ordered in the article 167, and this change was certainly earlier than the great reform mentioned above.

⁴ Cfr. Telipinuš's enumeration of the assets in KBo, III, 1, I, 70 f.: the grain (fields), [the orchards (?)], the vineyards, the cattle and the sheep; and in KBo, III, 1, II, 57 f.: houses, fields, vineyards, barns, slaves, cattle and sheep. — For the translation cfr. J. Friedrich, AO, 24, 3, p. 8, § 20, p. 22, § 48; Sturtevant-Bechtel, Chrestomathy, pp. 188, 191, sections 20, 31.

Among the older parts of the second tablet there are also the clauses ordering the delivery of grain in recompense for various services, especially for harvest work (artt. 158—161). The same applies to article 126, prescribing the restitution of a woollen cloth.

In the first tablet, a series of very old legal maxims are to be found among the clauses protecting the property in domestic animals. Many of them might have their origin in the old Hittite customary law.

First of all, there are in this section four clauses, allowing to the owner of a field a limited self-help against damages caused by other man's oxen, pig or dog.

Thus, according to article 79, the field-owner may seize the oxen of another man, if they have strayed on to his field. He may work them till »the stars come out«, after that he must return them to their owner.

If a pig breaks into a neighbour's field, garden or threshing floor, the neighbour may kill it, but he must return the carcass to its owner (art. 86).

Rather curious is the rule of article 90: »If a dog devours pig's lard and the owner of the lard finds him out, he may kill it and recover the lard from its stomach. There will be no (other) compensation.«

According to article 80 the skin and the meat of a sheep, seized by a wolf, were to be divided between the owner and another person (perhaps the shepherd), who had »thrown the sheep to the wolves.« I must confess that the clause is by no means clear to me; one should expect that the shepherd might have snatched it from the mouth of the wolf.

In these clauses the ownership of field, besides the ownership of animals (artt. 79, 86), is already acknowledged.

Probably nearly at the same time legal maxims might have been enforced by which thefts of cattle, horses or sheep were to be punished by handing over of a rather high number (30, 15 or 12) of animals of the same kind. The number varied according to whether the animals were kept for breeding (artt. 57—59), for draught (artt. 63—65) or for providing milk or wool (artt. 67—69).

At a later time when the first fines in silver were introduced in the law collection, the protection of property was extended to pigs (artt. 81 ss.) and dogs (artt. 87 ss.). So we can understand that from the outset the sanctions were fixed in silver.

As already mentioned, the clauses turning against the dishonest finder of a breeding animal of the first group (artt. 60—62) were introduced on the occasion of the afore-said legal reform. Their sanctions, however, enjoin the delivery of seven animals of the same kind, that is approximately half of the reduced fine, fixed for stealing the same animals (fifteen animals).

C. Some Conclusions

In a retrospective view we may outline the evolution of the Hittite law of property as follows.

The Hittite population consisted, especially in the Old Kingdom, by a great majority of cattle-breeders and peasants.

In the earliest period of the Hittite history the law was customary law, valid for the city of Hattušaš and its environs. The legal maxims of the articles 166, 79 f., 86, 90 and perhaps 92, might have originated in that time. Rather early, at the latest before the end of the Old Kingdom the oldest part of the Hittite Law collection came into existence. Its author considered it necessary to order that the price tariff be valid in the city and probably in the country (the text of the article 184 is mutilated). Further he graduated the rewards for seizing a runaway slave in proportion to the distance of the seizure from Hattušaš (artt. 22 f.). Besides the duty of a finder was another in the city than in the country (art. 71). But it is very unlikely that the Hittite Law collection was ever valid in the entire Hittite Empire.

At first, legal maxims protecting the owner of cattle, horses and sheep against theft were required; their sanctions consisted in delivery of animals of the same kind. On the other hand the cultivator who had cleared a plot of ground, was to be protected against intruders by severe penalties.

As the second stage of the evolution of the Hittite Law collection we may consider a reform, belonging certainly to the period of the Old Kingdom, by which supplementary offerings of a sacral character were introduced instead of the old cruel penalties (artt. 166 f.).

Step by step, complying with the general economic, social and cultural evolution, the jurisdiction of the king's court has been introduced within narrow limits. — Besides of cattle, horses and sheep there are also other animals (pigs, dogs and bees) protected against trespass. In these cases and in a restricted number of other ones, fines, in silver were to be paid. This third stage of the evolution of the Hittite Law collection may have been settled either in the time of Telipinuš or in the century after him. The law of this time was compiled in a law collection, probably a code, thus replacing the unwritten customary law.

The fourth and final stage consisted in the afore-said legal reform, by which fines were reduced, severe old penalties abolished, the legal responsibility and protection extended to the slaves.

Taking in consideration this evolution, it may be easily understood that the Hittite Law collection comprises legal maxims set up in different ages.⁵ Nevertheless it remains an unsettled question, by whom and when all these clauses have been compiled into a law collection. It is rather sure that this happened, before the far-reaching legal reform took place, for its author was building upon older legal clauses.

The short and, on the whole, satisfactory conditional form of the majority of the legal rules, as well as the fact that the Law collection has been discovered in public (king's or temple's) archives are good reasons for its official character. Thus, we may assume that it was a real Law Code, published by a Hittite king, and often revised by his successors. Of course, we must not approach this question with notions of codifications, such as they have been made up in the 19th and 20th century. At the same time. — I perfectly admit that there remain many difficulties to be cleared up, especially with regard to the various versions of some clauses of the first tablet, and as to the mutual relation between the first and the second tablet of the Hittite Code.

KRATICE

AfO = Archiv für Orientforschung.

ANET = James B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, Princeton, New Jersey 1950.

AO = Der Alte Orient. Gemeinverständliche Darstellungen, herausgegeben von der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, Leipzig.

AOT = Hugo Gressmann, Altorientalische Texte zum Alten Testament, 2. izd., Berlin-Leipzig 1926.

BASOR = Bulletin of the American Schools of Oriental Research.

Goetze, Kulturgeschichte = Kulturgeschichte des Alten Orients (v Handbuch der Altertumswissenschaft, III. 1.3): A. Goetze. Kleinasien. München 1933.

Gurney, The Hittites = O. R. Gurney, The Hittites, A Pelican Book, 2. izd. Harmondsworth 1954.

Hrozný, Code Hittite = Frédéric Hrozný, Code Hittite provenant de l'Asie Mineure (vers 1350 av. J.-C.), Paris 1922.

JAOS = Journal of the American Oriental Society.

KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköi. Leipzig 1916—1923.

KUB = Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Staatliche Museen, Vorderasiatische Abteilung. Berlin.

MV (Ae)G = Mitteilungen der Vorderasiatisch(Aegvotisch)en Gesellschaft.

Sturtevant-Bechtel. Chrestomathy = E. H. Sturtevant — G. Bechtel, A. Hittite Chrestomathy, Philadelphia 1935.

Symbolae Hrozný = Symbolae ad studia Orientis pertinentes Frederico Hrozný dedicatae (= Archiv Orientální, XVII—XVIII), I—V, Praha 1949—1950.

⁵ Cfr. A. Götze, Kulturgeschichte, p. 103; O. R. Gurney, The Hittites, p. 88.

Symbolae Koschaker = Symbolae ad Iura Orientis Antiqui pertinentes Paulo Koschaker dedicatae (= Studia et Documenta ad Iura Orientis Antiqui pertinentia) Leiden 1939.

SZ = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung, Weimar.

VDI. Pril. = Vestnik drevnej istorii. Priloženie. Moskva.

WVDOG = Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft.

V oklepaju v besedilu navajane številke pomenijo člene v hetitski pravni zbirki po štetju v Hrozný, Code Hittite, Paris 1922.

Iz tehničnih razlogov uporabljam v citatih mesto h samo h (n. pr. išhaš za išhaš).

a-
a)
g,
ft.
ki
).
NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000057449

11